Sursele *Istoriei ieroglifice* şi integrarea spiritului românesc ca spirit european

Ioana-Rucsandra DASCĂLU[*]
Gabriela-Emilia DASCĂLU[**]

Key-words: *cultural influences in Cantemir's work*, *pan-European tradition of the unicorn*, *political and social relations between Austria and Romania*

Opera lui Dimitrie Cantemir reprezintă placa turnantă între începuturile culturii române şi „modelul europenității occidentale" (Babeți 1998: 5). A investiga lecturile lui Cantemir înseamnă a evidenția şi a studia relațiile de care se bucură cultura şi limba română la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea. Caracterizarea acestuia ca „fabulos cititor" (Babeți 1998: 35) nu este exagerată. De un interes deosebit este situarea personalității principelui moldav la confluența epocilor, în spațiul românesc neproducându-se cristalizarea niciunui curent literar, ca urmare a decalajului cultural constatat între cultura noastră şi culturile occidentale. În introducerea la excelenta sa carte despre Cantemir, Adriana Babeți consideră că este important să îl privim pe scriitor cu un dublu rol: cititor-autor. Din experiența sa culturală, din lecturile sale se produc şi se cristalizează operele, care aparțin celor trei spații în care a trăit şi creat scriitorul: Istanbul (1694c1710), Moldova (1710−1711), Harkov, în Rusia (1711−1723). Iese astfel în evidență erudiția rară a acestui autor (Babeți 1998: 44), cu lecturi vaste şi aspirații intelectuale, al cărui insucces politic provine poate tocmai din aceste preocupări atât de înalte.

Astfel, pe bună dreptate se constată situarea societății româneşti în Moldova lui Cantemir şi în Țara Românească a lui Brâncoveanu la nivelul Evului Mediu, un Ev Mediu târziu specific sud-estului european (Babeți 1998: 96). Elemente de medievalitate au fost identificate deopotrivă în *Divanul*, în *Imaginea de nedescris* şi în *Istoria ieroglifică* sub forma alegorismului şi disputei dintre suflet şi trup (Mircea Muthu apud Adriana Babeți 1998: 100).

Zoe Dumitrescu Buşulenga urmăreşte elemente ale umanismului renascentist la Cantemir (Babeți 1998: 102), iar Doina Curticăpeanu va identifica elementele specific baroce în epoca cantemiriană (Babeți 1998: 127). Influențat de cultura fenomenală a lui Cantemir, de căutările acestuia în mari biblioteci (orientale şi occidentale), Şt. Lemny îl va clasifica drept un om al începutului Luminilor (Frühaufklärung), un iluminist „avant-la-lettre" (Lemny 2010: 74). Aflat deci la interferența, necristalizată, a epocilor, exegeza îl situează, spațial, pe Cantemir la

[*] Universitatea din Craiova, România.
[**] Palatul Copiilor din Craiova, România.

BDD-V2618 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 05:56:48 UTC)

confluența dintre două lumi bine cunoscute încă din Antichitate: Orient şi Occident: influența orientală: influența orientală a fost subdivizată în trei componente: model oriental „general", model islamic (arab, persan, turc), model creştin (bizantin) (Babeți 1998: 48). Modelul occidental se subdivizează într-un model „global", un „pattern greco-latin păgân" şi un model creştin (Babeți 1998: 49).

Fragmentul preluat în cartea Adrianei Babeți din opera doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga (Babeți 1998: 93) conține o eminentă apreciere asupra operei lui Cantemir, cu privire la confluența de epoci şi curente în cadrul *Istoriei ieroglifice*: aceasta este dovada „premoniției", „sinteza trecutului care prefigurează viitorul". Această afirmație este perfect confirmată prin încercarea de a apropia tapiseriile din secolul al XV-lea, altarul votiv din secolul al XV-lea şi personajul metaforic al inorogului la începutul secolului al XVIII-lea. Este un salt în timp foarte precis denumit „premonitoriu", câtă vreme, aşa cum am demonstrat, motivul inorogului se regăseşte, la nivel paneuropean, până în literatura şi arta contemporană. În plus, romanul pe care îl va scrie Dimitrie Cantemir între anii 1704−1705 va fi păstrat în sertar timp de două secole şi nu va avea un rol literar în epoca sa, ci sute de ani mai târziu (Lemny 2010: 72).

De cea mai mare utilitate în clarificarea statutului lui Dimitrie Cantemir printre scriitorii români sau scritorii europeni (fiindcă există asemenea controverse cu privire la plasarea acestui nume cu precădere printre români sau printre europeni) este inventarierea operelor ştiințifice notabile din aceste vremi: se constată că acestea sunt opere de fizică, filosofie, teologie publicate în mari centre de cultură occidentale: un tratat despre circulația sângelui al lui Alexandru Mavrocordat: *Pneumaticum instrumentum circulandi sanguinis*, apărut la Bologna în 1664, *Mărturisirea ortodoxă* a mitropolitului Kiev-ului, Petru Movilă, apărută la Amsterdam în 1666, lucrarea lui Nicolae Milescu *Scriere despre credința grecilor*, apărută la Paris în 1669, tratatul teologului Andreas Wissowatius *Stimuli uirtutum fraena peccatorum*, Amsterdam, 1682, tratatul de fizică al flamandului Van Helmont, publicat în 1682 la Frankfurt (Lemny 2010: 14−44). Opera cantemiriană este diferită, în sensul în care fondul său filosofic preia dispute medievale, iar viața la Constantinopole, apoi în Rusia, în partea opusă occidentului, i-a provocat desigur multă frustrare şi aspirații culturale cosmopolite. În cartea sa despre relațiile politice şi literare dintre Dimitrie Cantemir şi Nicolae Mavrocordat, T. Dinu prezintă cele două personalități ca indivizi „poligloți, mânuind deopotrivă greaca şi turca, (…) elina şi latina" (Dinu 2011: 5).

Parcursul educațional şi marile oraşe frecventate de Cantemir, inclusiv campaniile în Europa Centrală, sunt repere importante în elucidarea surselor operei sale (mă refer în această comunicare la *Istoria ieroglifică*). S-a scris despre „posibile repere intertextuale" (Babeți 1998: 62) ale romanului cantemirian, de vreme ce influențele exacte asupra acestuia nu au fost elucidate. Din spațiul oriental, este posibil să fi preluat Cantemir aşa-numitele poveşti cu animale, provenind din literatura sanscrită. (Ibn al Moqaffa, secolul al VIII-lea, Jahidz, secolul al IX-lea şi chiar povestea indiană *Sramana şi Apsara*). Un alt exeget (Dinu 2011: 104) presupune că ideea i-a fost sugerată lui Cantemir de cifrul animalier care circula în corespondența diplomatică a vremii, de asemenea de lectura *Fiziologului*, o carte tradusă în Țările Române în secolul al XVII-lea. În privința receptării *Fiziologului*,

BDD-V2618 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 05:56:48 UTC)

spaţiul românesc cunoaşte, în secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea legende despre animale provenite din *Fiziolog*, concomitent cu răspândirea cărţii italiene *Fiore di virtú* (Sorohan 1978: 251). De cel mai mare interes devine a stabili în ce limbă a cunoscut Cantemir *Fiziologul*, în ce oraş şi în ce bibliotecă, lucruri care, aşa cum se poate constata, sunt doar presupuse. Mai târziu, legendele din *Fiziolog* vor fi prelucrate în *Bestiarii* (în timpul Evului Mediu) (sec. XIII-XIV), în care figura animalieră a inorogului este deopotrivă bine reprezentată.

În secolul al XV-lea, Marsilio Ficino în tratatul său de neoplatonism florentin *Theologia platonica* consideră natura ca un rezervor de hieroglife, alăturându-se unor semne heraldice, embleme, devize, care alcătuiesc în epoca respectivă ceea ce s-ar putea numi o modă estetică (Joiţa 2004: 93).

Cel dintâi inorog este citat în Biblie, apoi la Ctesias în secolul al V-lea, cel care îi atribuie un corn alb, negru şi roşu şi virtuţi antivelenice (Schnapper 1988: 88). A constituit un motiv în „vogă în iconografia medievală occidentală şi orientală, apoi în estetica Renaşterii" (Lemny 2011: 73), foarte popular până în secolul al XVII-lea (Schnapper 1988: 88). Terminologic, din limba ebraică există cuvântul *re em*, căruia îi corespunde în limba elină *monokeros*, iar în limbile moderne alicorn/licorn/unicorn/inorog. Încă din epopeea greco-latină, de la Homer, există aprecieri cu privire la materiale, informaţii antropologice foarte preţioase care se vor transmite în tradiţia culturală ulterioară. Astfel, există două categorii de vise: visele care ies pe poarta de fildeş sunt iluzorii, în timp ce visele care ies pe poarta de corn sunt adevărate şi împlinite.

Există un număr mare de animale purtătoare de corn: măgarul sălbatic, cerbul lopătar, rinocerii, capra sălbatică, cămila, girafa, cerbul, toate deţinând capacităţi medicale (Schnapper 1988: 88). Trebuie să se distingă între cornul de animal şi cornul de inorog. Inorogul sau unicornul este un animal fantastic, un produs al imaginaţiei, care s-a perpetuat prin tradiţie în lucrările enciclopedice, făcând obiectul analizelor şi cercetărilor multiple în ştiinţele umaniste. Virtuţile profilactice ale cornului îl fac să devină un material foarte scump în detectarea şi anihilarea otrăvurilor, mai cu seamă în curţile italiene, în care se înregistrează cazuri frecvente de otrăviri (Schnapper 1988:89).

După structura sa fantastică, inorogul este un animal hermafrodit, care conţine *coincidentia oppositorum*, masculinul şi femininul, asociat unor alte fiinţe fabuloase precum phenix-ul, broasca ţestoasă, dragonul, denumit fiind K'i-lin şi al-'Anqâ (Sorohan 1978: 249−250).

Inorogul reprezintă un motiv cultural paneuropean: aş enumera tapiseriile franceze de la Muzeul Cluny din Paris, datând din secolul al XV-lea, romanul scriitoarei americane contemporane Kelly Jones. Romanul acesteia, *Al şaptelea licorn* reuşeşte ficţionalizarea operelor de artă, a seriei de şase tapiserii din Evul mediu francez, la care se adaugă descoperirea unei a şaptea; personajul principal al romanului, Alexandra Pellier (Alex), de meserie critic de artă, are iniţiativa recondiţionării şi scoaterii la licitaţie a operei, încercându-se datarea şi explicarea genezei acesteia. Naraţiunea conţine două planuri temporale: un nivel alcătuit din jurnal, scrisori, episoade imaginare din secolele al XV-lea şi un nivel al naraţiunii actuale, în care viaţa personajului Alexandra Pellier se desfăşoară profesional şi familial. De o importanţă majoră este momentul literar în care se situează scrierea

BDD-V2618 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 05:56:48 UTC)

Istoriei ieroglifice. Familiarizarea lui Dimitrie Cantemir cu limba şi cultura turcă este o evidenţă încă din adolescenţa acestuia; în plus, după moartea tatălui său, va deţine misiune oficială la Poarta Otomană vreme de 16 ani (1694−1710), timp în care va trăi în spaţiul otoman şi va fi în mod semnificativ influenţat de civilizaţia otomană. În bibliografia referitoare la opera cantemiriană a fost încadrată crearea romanului alegoric prin raportare la literatura turcă a secolului al XVII-lea. În acest „secol de aur" al literaturii turce, literatura va deţine specii istoriografice, cronici foarte diferite de literatura de ficţiune. În plus, coordonata stilistică a acestor opere este excesivitatea limbajului, a figurilor de stil, ceea ce, desigur, l-a încântat pe Dimitrie Cantemir, dar l-a şi obligat la un efort al descifrării dintre cele mai dificile (Babeţi 1998:65). Este posibil chiar ca decizia scriitorului de a recurge la încifrarea personajelor în simboluri să fi fost luată ca urmare a dificultăţilor întâmpinate vreme de decenii pentru coabitarea în spaţiul otoman şi pentru învăţarea limbii turce.

În privinţa încadrării în literatura română a timpului, aceasta se află la nivelul cronicarilor; mult comentat a fost actul de trădare al lui Miron Costin faţă de domnul Ţării Moldovei, Constantin Cantemir, în favoarea regelui Poloniei, gest din cauza căruia va fi ucis la ordinul domnitorului. Greaua povară a acestei crime va plana asupra lui Constantin Cantemir, câtă vreme fiul său va accepta foarte greu moartea unui personaj de cultura, erudiţia şi forţa creativă a lui Miron Costin, va înţelege însă că patria se afla într-un moment de mare cumpănă (Lemny 2010: 35). Literatura română se afla deopotrivă în faza cronicilor istorice, scrierea unui roman, ilustrat de propriile desene ale autorului, aducând un aer de cosmopolitism. De aceea termenul de *discontinuitate* care i se aplică arată diferenţa radicală faţă de tradiţia anterioară, prin urmare caracterul de inovaţie şi de experiment pe care îl degajă nu poate fi decât explicabil. Critica literară consideră chiar excesiv de modestă receptarea de care s-a bucurat *Istoria ieroglifică în literatura română*, considerând că orice altă literatură ar fi privit o asemenea operă ca o capodoperă, datorită influenţelor culturale multiple de care a beneficiat şi din care a fost, de fapt, creată.

Din vremea lui Constantin Cantemir, care le oferise fiilor săi cea mai aleasă educaţie, se ştie despre negocierea condiţiilor unei alianţe antiotomane cu Austria în 1690 (Dinu 2011: 13). Alexandru Mavrocordat însuşi va cumpăra, pe durata şederii sale la Viena, cărţi ale istoricilor antici (Herodot, Tucidide, Xenofon etc.) (Dinu 2011.48). Constituirea Ligii Sfinte în anul 1684, în Austria, este o reacţie a lumii creştine împotriva expansionismului otoman. De asemenea, între 1697−1699 vor avea loc războaiele turco-austriece, în care expediţia otomanilor în Ungaria din anul 1697 se va încheia la Zenta cu victoria armatei austriece de sub comanda principelui Eugeniu de Savoia (Lemny 2011: 77).

BDD-V2618 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 05:56:48 UTC)

Prin pacea de la Karlowitz (26. I. 1699) otomanii se retrag din Ungaria şi Transilvania, lăsând loc austriecilor.

Acest itinerar prin sursele operei lui Dimitrie Cantemir l-am întreprins pornind de la o serie de cărți poştale găsite în anul 2009 la Mănăstirea Stams din Tirol, Austria. Acestea reprezintă altarul votiv al familiei Heuperger, pe care, într-un detaliu, cu surpriză am descoperit scena doamnei şi a inorogului. Acest altar a fost transpus în text de călugărul dominican Franz de Retza, profesor de teologie la Universitatea din Viena în secolul al XV-lea. Textul *Defensorium inuiolatae perpetuaeque uirginitatis castissimae de genitricis Mariae* se păstrează într-o serie de manuscrise şi de incunabule în marile biblioteci europene. Este o combinație de scriere în limba latină sau în limbile germană/latină şi imagine: episoade arhetipale de esență religioasă care întăresc zămislirea neprihănită a celei pururea fecioare. Scena *Doamnei şi a inorogului* apare în toate aceste ediții de text de la sfârşitul secolului al XV-lea, ceea ce demonstrează că în această perioadă unicornul reprezenta o figură emblematică la nivelul imaginarului european, iar Dimitrie Cantemir resimte practic dorința de a se racorda la acest fond european de idei, literare şi plastice, care se continuă până în contemporaneitate.

De aici se pot dezvolta o serie de concluzii. Autoidentificarea lui Dimitrie Cantemir sub emblema inorogului reprezintă un triumf al latinității, chiar al creştinismului s-ar putea spune, ca o preluare din bestiariile de limbă latină pe care domnitorul ar fi putut să le studieze şi să le înțeleagă foarte bine. Considerându-l pe autor un reprezentant al culturii române, mai mult chiar, un diriguitor al acesteia, un reprezentant de marcă, poate fi vorba despre datoria de a aspira, în numele interesului național, la asigurarea relațiilor dintre civilizația Moldovei şi civilizațiile vestice, la corelarea spațiului românesc la o tradiție culturală mai consistentă şi mai timpurie. În ultimul rând, această repunere în lumină, prin raportare la cultura şi literatura română, a picturilor de pe altarului votiv din Hall, în regiunea austriacă Tirol, a textului care îi urmează, scris de călugărul dominican Franz de Retza, deschid o nouă cale spre interogații la care un răspuns tranşant este dificil de dat: a cunoscut Dimitrie Cantemir aceste opere literare şi plastice austriece? S-a inspirat din această cultură vest-europeană în timpul campaniilor spre Europa Centrală din războaiele turco-austriece? Aceste întrebări rămân deocamdată neelucidate. Se impun în mod cert măsuri de interdisciplinaritate. Rezultate prolifice se pot primi din partea studiilor de crosculturalitate, adică de analiză comparată între culturi. Folosind noțiuni precum „culturi dominante" şi „culturi dominate" se poate trasa şi urmări dinamica unor teme, motive, personaje, pe axă temporală şi spațială. Operele literare şi plastice reprezintă mărturii despre o anumită cultură, pe baza cărora se pot porni investigații cu privire la trăsăturile definitorii ale unei anumite epoci sau ale unui anumit popor: caracteristici precum individualism/colectivism sau cultură orizontală/cultură verticală (Gudykunst 2003: 1−11) sunt concepte deosebit de vehiculate în studiile culturale.

BDD-V2618 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 05:56:48 UTC)

Bibliografie

Babeți 1998: Adriana Babeți, *Bătăliile pierdute* (Dimitrie Cantemir. Strategii de lectură), Timişoara, Editura Amarcord.

Cantemir 1983: Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, (ediție îngrijită, note şi glosar de Ion Verdeş şi P.P. Panaitescu, Prefață şi tabel cronologic de Al. Duțu), (2 vol.), ediția a II-a, Bucureşti, Editura Minerva.

Dinu 2011: Tudor Dinu, *Dimitrie Cantemir şi Nicolae Mavrocordat* (Rivalități politice şi literare la începutul secolului XVIII), Bucureşti, Humanitas.

Gudykunst 2003: William B. Gudykunst (editor), *Cross-cultural and Intercultural Communication*, SAGE Publications, London, New Delhi Thousand Oaks.

Joița 2004: Monica Joița, *Timp şi istorie în opera lui Cantemir:* surse, resurse, ecouri, un eseu de istoria mentalităților, Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Jones 2007: Kelly Jones, *Al şaptelea licorn*, (traducere din engleză şi note de Carmen Pațac), Bucureşti, Editura Humanitas (Fiction).

Lemny 2010: Ştefan Lemny, *Cantemireştii* (Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea), Iaşi, Editura Polirom.

Schnapper 1988: Antoine Schnapper, *Le géant, la licorne, la tulipe* (Collections françaises au XVIIe siècle), Paris, Flammarion.

Sorohan 1978: Elvira Sorohan, *Cantemir în „Cartea ieroglifelor"*, Bucureşti, Editura Minerva, 1978.

Foto: Stift Stams Museum, *Votivaltar der Familie Heuperger*, Hall, 1426, Kunstverlag Foto Baumgartner Gesmbh Graz, Österreich.

The Sources of "The Hieroglyphic History" and the Integration of the Romanian Spirit as an European One

I have encountered the motif of the unicorn in several works of the European culture: the votiv altar from Hall, Austria, the tapestries of Cluny, France, the present-day novel of the American writer Kelly Jones.

A very important role in defining Dimitrie Cantemir as an illuminist *avant-la-lettre*, the first European spirit meant to build bridges between Romania and western cultures plays the correct identification of the sources he used in the complicated symbols of the *Hieroglyphic History*.

His sources were defined *as having too many significations for us to identify the symbolic value they really had for him* (Lemny 2010:73); the literary motif is *famous in the western and eastern medieval iconography, then in the Renaissance esthetics* (Lemny 2010).

Another book in the bibliography, dedicated to the novel of the hieroglyphs, proposes itself to set the roots of this animal allegory in the European South-East, as well as in the near Orient, up to the „Physiologus" (Sorohan 1977:18).

Cantemir's sources of inspiration are pronounced in the entire bibliography; however, the correct interpretation of the unicorn is not clarified.

The fictionalization of the unicorn motif in Kelly Jones' novel, *The Seventh Unicorn*, reflects a special interest in preserving the global values of the European and universal cultures. The presence of the unicorn in the European and universal art and its appearance in Cantemir's novel show the cultural aspiration of the Romanian literature in the 18th century.

BDD-V2618 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 05:56:48 UTC)